

Kogut, Svitlana

Інклюзія у вищій школі України : сучасний стан та перспективи

Prace Naukowe AJD. Pedagogika 20, 137-145

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Світлана КОГУТ

Інклюзія у вищій школі України: сучасний стан та перспективи

Постановка проблеми. Початок XXI століття в Україні ознаменовано особливою увагою у всіх сферах життя до осіб з особливими потребами. Це є наслідком процесу гуманізації відносин між особистістю та суспільством, що готове сприймати людей з особливими потребами як партнерів у взаємодії. Суспільна свідомість зазнає змін: відбувається перехід від «культури корисності» до «культури гідності». Відтак актуалізується впровадження в систему освіти принципово нових моделей навчання, виховання з метою повної інтеграції в суспільство людей з особливими потребами.

Країни Америки, Європи дали відповідь на цю проблему, де вже упродовж кількох десятиліть реалізуються моделі інклюзивної освіти. Людину з особливими потребами розглядають не лише як об'єкт соціально-педагогічної допомоги і турботи, але і як суб'єкт взаємодії, для котрого соціум створює умови для можливої самоактуалізації й інтеграції у суспільство. Україні, як державі, що прагне увійти у європейську освітню спільноту і лише робить перші кроки у напрямку інклюзії надзвичайно важливим є погодження національного законодавства з основними положеннями міжнародного законодавства у сфері поширення інклюзії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Аналіз наявних наукових досліджень з проблем інклюзивної освіти засвідчив, що науковці активно працюють над розробкою *теоретико-організаційних засад* впровадження інклюзивної моделі навчання (І. Древо, К. Кольченко, Г. Нікулін, О. Хоротайло та ін.), вивчають *закордонний досвід застосування технологій роботи і супроводу* дітей та студентів, що мають особливі потреби за різними типами нозологій (Ю. Богінська, А. Кравцова, П. Таланчук та ін.), аналізують *міжнародне законодавче нормативно-правове забезпечення нав-*

чання осіб з особливими потребами (А. Колупаєва, С. Литовченко, Л. Шумна та ін.).

Мета дослідження: засвідчити для польського науково-освітнього середовища аналіз державної політики України щодо забезпечення права дітей та молоді з особливими освітніми потребами на здобуття якісної освіти, інтеграції їх у суспільство.

Завдання дослідження: розкрити сутність основних понять дослідження; проаналізувати законодавчу базу у сфері доступності вищої освіти інвалідам; описати основні форми впровадження інклюзивної моделі навчання; представити наявний досвід інклюзії у вищій школі; вказати на перспективи інклюзії у вищій школі України.

Основний зміст статті. Система освіти України робить перші, але впевнені кроки назустріч дітям і молоді з особливими освітніми потребами через впровадження інклюзивної моделі освіти. Термін «особливі освітні потреби» (*special educational needs – SEN*) як відомо, відноситься однаковою мірою як до інвалідності у важкій формі, так і середніх за ступенем порушень. А отже, система освіти має надавати підтримку дитині, враховуючи її сильні можливості та індивідуальні потреби.

Разом із змінами у суспільно-політичному житті України початку нового тисячоліття започатковано докорінні зрушення у засадах соціальної та освітньої політики країни. Наведемо перелік актів, що визначають і регулюють правові аспекти доступності освіти для людей з особливими потребами. Це: *Конституція України*; *Закони України* „Про дошкільну освіту”, „Про освіту”, „Про загальну середню освіту”, „Про реабілітацію інвалідів в Україні”, „Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, „Про охорону дитинства”; *Укази Президента України* „Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні” (№ 244 від 20.03.2008 р.), „Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями” (№ 1228 від 18.12.2007 р.); *постанова Кабінету Міністрів України* „Про затвердження плану заходів щодо створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення на 2009-2015 роки „Безбар’єрна Україна” (№ 784 від 29.07.2009 р.); *розпорядження Кабінету Міністрів України* „Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року” (№ 1482-р від 03.12.2009 р.) та ін.

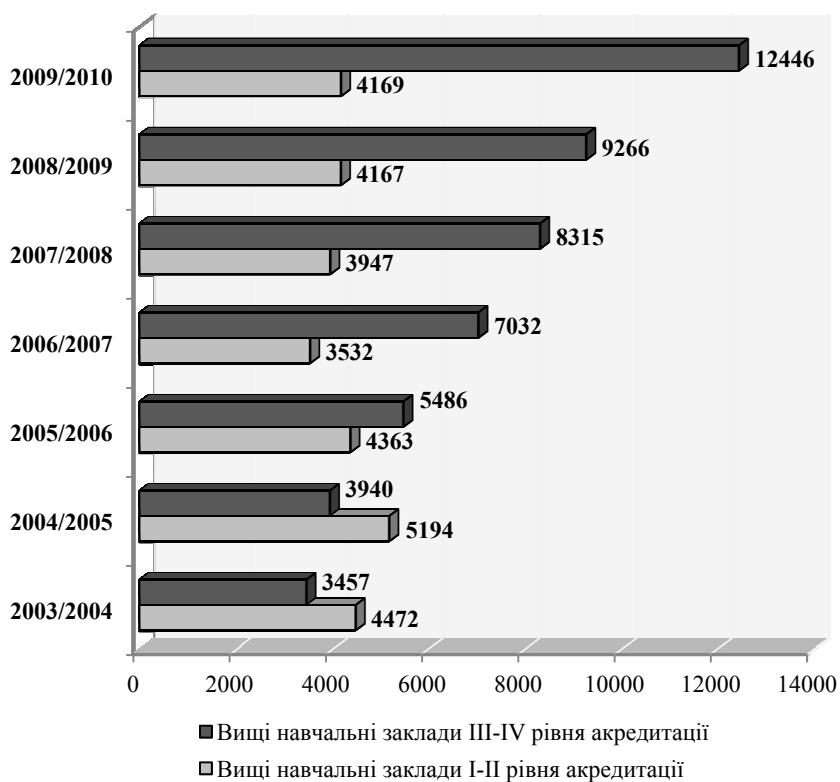
Законодавством України передбачено забезпечення особам з особливими освітніми потребами доступності та безоплатності здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі. При вступі до вищого закладу освіти для абітурієнтів з інвалідністю передбачено ряд гарантій та систему пільг (згідно Закону України «Про

основи соціальної захищеності інвалідів» та відповідно до Умов прийому до вищих навчальних закладів України, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України №873 від 18.09.2009 р.), а саме:

- зарахування I–II групи інвалідів та дітей-інвалідів віком до 18 років, яким не протипоказане навчання за обраною спеціальністю до вищих навчальних закладів здійснюється поза конкурсом при умові отримання ними позитивних оцінок;
- за рекомендацією органів охорони здоров'я та соціального захисту населення приймальна комісія розглядає питання про можливість зарахування до вищих навчальних закладів понад державне замовлення за результатами співбесіди з правом навчання за місцем проживання інвалідів, які не спроможні відвідувати навчальний заклад, а також створює умови для проходження ними курсу навчання екстерном;
- за інших рівних умов переважне право на зарахування до вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації мають інваліди та діти з малозабезпечених сімей, у яких: обидва батьки є інвалідами; один з батьків – інвалід, а інший помер; одинока матір з числа інвалідів; батько-інвалід, який виховує дитину без матері;
- відповідно до розділу 5 статті Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», здійснюється зарахування поза конкурсом до вищих навчальних закладів інвалідів, потерпілих внаслідок Чорнобильської катастрофи;
- відповідно до Закону України «Про відпустки» розроблено індивідуальні програми навчання інвалідів у вищих навчальних закладах з урахуванням використання ними щорічних основних відпусток в період навчального року;
- для працюючих інвалідів надано дозвіл на навчання за індивідуальними графіками, запроваджено присудження іменних, підвищених стипендій, надано право навчатися у провідних університетах світу;
- під час навчання інвалідів у вищих навчальних закладах їм виплачується пенсія і стипендія у повному розмірі та додаткова матеріальна допомога.

Після закінчення навчального закладу особам з особливими потребами надається право вибору місця роботи з наявних варіантів або надається за їх бажанням вільне працевлаштування.

Результати моніторингу стану доступності освіти для осіб з особливими потребами свідчать про тенденцію збільшення кількості осіб цієї категорії, які прагнуть здобути вищу освіту (див. Діаграма 1).

Діаграма 1¹. Чисельність студентів-інвалідів в вищих навчальних закладах

Попри вказані позитивні зрушення, варто наголосити, що процес інклюзії у вищих навчальних закладах проходить доволі складно. У більшості з них не забезпечено навіть мінімальних безбар'єрних умов, необхідних для навчання в них осіб з інвалідністю, що у свою чергу, значно ускладнює реалізацію їх невід'ємного права на здобуття освіти.

Як зазначено у Тематичній національній доповіді «Освіта осіб з інвалідністю в Україні» на сьогодні в Україні навчання студентів з особливими потребами здійснюється за такими формами:

- організація у вищих навчальних закладах окремих (*спеціальних*) академічних груп для студентів з особливими потребами за нозологіями (наприклад, для студентів з порушеннями слуху);

¹ Тематична національна доповідь «Освіта осіб з інвалідністю в Україні»// Міністерство освіти і науки України, Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, Київ 2010, с. 165.

- навчання студентів з особливими потребами спільно зі студентами з типовим розвитком у, так званих, *інтегрованих* групах без спеціальної підтримки;
- навчання студентів з особливими потребами в єдиному потоці студентів із спеціальним супроводом (студенти отримують допомогу з боку спеціально створеного підрозділу у структурі вищого навчального закладу). Така форма навчання є *інклюзивною* (що передбачає створення додаткових умов);
- дистанційна форма навчання та екстернат.

Кожна з наведених форм організації освіти має як переваги, так і певні недоліки. Так, здобуття вищої освіти в умовах *спеціальних* груп дає змогу організувати освітній процес з урахуванням особливих потреб осіб з порушеннями психофізичного розвитку. Проте навчання в умовах спеціальної групи обмежує осіб цієї категорії у виборі спеціальностей, не повною мірою сприяє їхній соціалізації.

За умови навчання в *інтегрованій* групі, особи з особливими потребами можуть обирати спеціальність, враховуючи свої інтереси, нахили, прагнення і плани. Водночас, в єдиному потоці студентів до них висуваються такі ж вимоги з боку вищого навчального закладу, як і до інших студентів. А отже, у такій групі неможливим є уповільнення темпу лекцій; зміна кількості, тривалості занять, спрощування, скорочення обсягу навчального матеріалу тощо. Тому врахування і забезпечення особливих освітніх потреб студентів цієї категорії можливе лише шляхом впровадження комплексного супроводу їхнього навчання.

Оптимальною є модель *інклюзії*, за якої супровід навчання студентів здійснює спеціальний підрозділ (підрозділи), який створений у структурі вищого навчального закладу та забезпечує формування спеціальних освітніх умов, надання спектру відповідних послуг. Супровід розпочинається з моменту звернення людини до вищого навчального закладу і охоплює процеси підготовки до вступу, власне вступу та навчання у виші, а також передбачає підтримку у працевлаштуванні.

На жаль, як інтегрована, так і інклюзивна форма навчання студентів з особливими освітніми потребами упроваджується лише в окремих навчальних закладах. У більшості випадків, такий процес у вищих навчальних закладах відбувається стихійно – завдяки зусиллям самих студентів, їхніх родичів, волонтерів чи просто небайдужих людей.

Маючи за завдання інтенсифікувати процес розбудови, поширення інклюзивної моделі навчання в Україні започатковано науково-педагогічний експеримент «*Системний підхід до організації інтегрованого навчання студентів з особливими освітніми потребами у вищих навчальних закла-*

дах III–IV рівнів акредитації»². У програмі проведення експерименту зазначено, що метою дослідження є розроблення та експериментальна перевірка нормативів до реабілітаційних заходів засобами освіти, які є елементами технології впровадження комплексного супроводу навчання студентів з особливими освітніми потребами.

Для організації освітньо-виховного процесу створено спеціальну методичну інформаційно-телекомунікаційну базу. Вищі заклади освіти забезпечено літературою, адаптивними технічними засобами навчання та технічними засобам реабілітації. Започатковано діяльність Центрів супроводу студентів з особливими потребами, що охоплює наступні напрями: створення бази даних, професійної діагностики та професійної орієнтації інваліда; складання комплексної програми професійної реабілітації студентів-інвалідів (з елементами духовної, соціокультурної, психологічної реабілітації; професійне навчання; скринінг процесу реабілітації; після реабілітаційний супровід; сприяння у працевлаштуванні та профадаптації до робочого місця умовах ринкових взаємовідносин; сприяння у подальшому підвищенні кваліфікації. У центрах професійної реабілітації інвалідів заходи з психологічної реабілітації інвалідів проводяться у три етапи: *перший етап* — психологічна діагностика (розробка індивідуального плану реабілітаційних заходів студента); *другий етап* — психологічна корекція (психологічне консультування); *третій етап* — аналіз та оцінка результатів психологічної реабілітації.

Першим і поки що єдиним безбар'єрним вищим навчальним закладом в Україні, у якому принцип інтеграції покладено в основу організації навчально-виховного процесу є Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (Університет «Україна»)³. Університет «Україна» — це вищий навчальний заклад інтегрованого типу, до якого входять п'ять коледжів, тринадцять інститутів, три філії, одне представництво, що розташовані в усіх регіонах України. У перші роки існування університету студенти з вадами слуху забезпечувалися сурдоперекладом, а для студентів-візочників були споруджені пандуси при вході до навчальних приміщень, усім студентам надавалася консультативна психологічна допомога. Рівний доступ студентів з інвалідністю до освіти забезпечувався поступово шляхом вивчення індивідуальних потреб студентів та міжнародного досвіду організації інтегрованого навчання.

В Університеті розроблено ефективну модель системи супроводу навчання осіб з особливими потребами. Структурними компонентами цієї моделі є: відділ адаптації та реабілітації; медична частина; відділ спеціаль-

² Наказ Міністерства освіти і науки України №587 від 27.06.2008 р.

³ К. Кольченко, Г. Нікуліна Вища освіта в Україні: від інтеграції до інклюзії // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наукових праць.— № 4(6).— К.: Університет «Україна», 2007. С. 9

них технологій навчання. Усі блоки моделі системи супроводу вступають в дію поступово і можуть діяти одночасно, доповнюючи один одного. Супровід навчання реалізується за конкретними напрямками (див. таблицю 1).

Колективом Університету напрацьовано ряд експериментальних методик викладання навчальних дисциплін. Кожен викладач інтегрованої групи має отримати спеціальну підготовку з тим, щоб розуміти особливості сприйняття навчального матеріалу студентами різних нозологій і, залежно від складу студентської групи, відповідним чином готувати методичне та дидактичне забезпечення свого навчального предмета⁴.

Таблиця 1

Напрямок супроводу	Зміст напрямку
1	2
<i>Технічний</i>	компенсує функціональні обмеження студентів і забезпечує принцип рівного доступу до якісної вищої освіти всім студентам, незалежно від виду і тяжкості захворювання
<i>Медико-реабілітаційний</i>	комплекс заходів, спрямованих на підтримку, збереження й відновлення фізичного здоров'я студентів. Його складовими є невідкладна медична допомога, консультативно-профілактична й реабілітаційно-відновна допомога. Супровід здійснюється персоналом медичних кабінетів і медичних пунктів, фахівцями з фізичної реабілітації навчального закладу
<i>Педагогічний</i>	комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію викладання навчального матеріалу студентам з особливими потребами у максимально прийнятній для них формі. Цей блок цілком залежить від підготовленості викладачів до роботи в інтегрованій групі, від їх педагогічної майстерності
<i>Психологічний</i>	комплекс заходів, спрямованих на закріплення, збереження психічного здоров'я; корекцію та профілактику відхилень особистісного розвитку різних категорій студентів. Супровід здійснюється фахівцями відділу адаптації й реабілітації за участю їх колег з кафедри психології університету та запрошених спеціалістів
<i>Соціальний</i>	забезпечує успішну соціально-педагогічну, соціально-побутову, соціально-культурну адаптацію молоді з особливими потребами. Основною функцією цього блоку є подолання соціальної ізоляції інвалідів, сприяння збереженню та підвищенню їхнього соціального статусу, залучення до всіх сфер соціального життя. Соціальний супровід в університеті здійснюється фахівцями виховної роботи і волонтерами соціальної служби

⁴ Кольченко К., Равер-Лампман Ш., Нікуліна Г. та ін. Забезпечення рівних можливостей для навчання студентів з інвалідністю: Метод. посіб.— К.: Університет «Україна», 2005.

Таблиця 1

Напрямок супроводу	Зміст напрямку
1	2
<i>Спортивно-реабілітаційний</i>	базується на новому підході до викладання фізичного виховання студентам з особливими потребами, в якому передбачається не тільки поліпшення психофізичного стану студентів і підвищення їхньої інтелектуальної працездатності, посилення мотивації до самостійних занять фізичною культурою і до здорового способу життя, а й залучення студентів до активних занять окремими видами спорту, участі у змаганнях різного рівня, зокрема в паралімпійському русі
<i>Професійна адаптація</i>	здійснюється шляхом залучення їх до роботи у студентських навчально-науково-виробничих підрозділах, студентському науковому товаристві, гуртках, при проходженні виробничої практики, наданні таким студентам допомоги у працевлаштуванні. Цей супровід здійснюють кафедри, відділи наукових досліджень і підприємництва студентів, відділи практики та працевлаштування.

Наведемо принципи та підходи, на яких базується процес навчання і виховання студентів з особливими потребами в університеті «Україна» (за *Л. Дмитренко, О. Кириченко, К. Кольченко, С. Литовченко*). Серед інших, це:

- *наближення освіти до місця проживання студента з інвалідністю.*
- *забезпечення освітньої безбар'єрності* (архітектурна безбар'єрність освітнього середовища; забезпечення технічними засобами, опорними конспектами лекцій, списками літератури, планами наступних занять, самостійними завданнями; навчальний матеріал представлений у друкованому, електронному, шрифтом Брайля, аудіо, відео, тифловигляді);
- *забезпечення гнучкого підходу* до організації навчального процесу і викладання навчальних дисциплін (денна, заочна, дистанційна форми навчання, залежно від рівня мобільності студента);
- *доуніверситетська адаптація студентів* до інтегрованого освітнього середовища;
- *моніторинг успішності та забезпечення психолого-педагогічного супроводу впродовж навчання* (ознайомлення з попереднім досвідом навчання абітурієнтів, їхніми результатами, психологічне профорієнтаційне консультування, надання допомоги для оптимального визначення спеціальності; моніторинг успішності студентів, своєчасне виявлення та усунення проблем, що ускладнюють їхнє навчання, надання допомоги у виконанні навчальних завдань);
- *забезпечення умов для всебічного розвитку особистості* (залучення студентів до активного громадського життя університету, а саме до організації та участі в конкурсах творчості, спортивних змаганнях,

волонтерській роботі, патріотичних заходах, спільних подорожах, у всіх формах соціального життя.

Висновки. У напрямку інклюзії у вищій школі України зроблено перші впевнені кроки. Формується нова філософія державної політики щодо осіб з особливими потребами. Розроблено низку законодавчих актів, щодо впровадження засад інклюзії в освіті. Інклюзивна модель освіти поступово запроваджується в окремих вищих навчальних закладах, прикладом цього є Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна» (Університет «Україна»).

Summary

The situation of higher education in Ukraine – the present day and perspectives

The main goal of this article is to inform Polish readers about Ukrainian state policies on providing rights to children and youth with special educational needs to quality education and their integration into the society. The author is revealing the essence of main concepts of the study and the legislation in the area of accessibility to the higher education for the individuals with disabilities is analyzed. Main forms of implementation of the inclusive education as well as existing experience of the inclusion in the system of higher education and its further perspectives are also in the focus of this research.